

Altruism: A Psychological Conceptual Model Based on Islamic Sources

Arash Shadman¹ | Zeynab Jamali²

1. Corresponding Author: Master of Science in General Psychology, Payam Noor University, Bonab, Iran.
Email: Arashshadman@iran.ir

2. Student at General Level 2, Al-Zahra Seminary, Bushehr, Iran

Abstract

This study elucidates the conceptual model of altruism based on Islamic texts. Initially, relevant terms related to 'altruism' in Arabic literature were identified, followed by sampling from sources. Using a saturation approach, 5,198 phrases were collected and filtered through three stages: removing duplicates, excluding data from unreliable sources, and discarding entries not relevant to the research topic, resulting in 53 pertinent data points. The analysis used qualitative methods and thematic techniques. During coding, the data expanded into 67 codes, which were organized into three themes and 13 foundational themes. The findings revealed a central theme of "altruism," with an organizing theme of "altruism," incorporating foundational themes such as autonomy, dignity, selfless faith, asceticism, moral purification, divine intention, and the necessity for selflessness. Additionally, the theme 'recipient of sacrifice' included aspects related to the recipient's faith commitments and obligations toward Muslims. Lastly, the theme 'subject of altruism' addressed worldly matters associated with altruists.

Keywords: Altruism, Sacrifice, Conceptual Model, Religious Psychology, Islamic Sources

Volume info

Vol. 16
Series: 62
Summer 2025
P.P: 59-82

Article Type

Research Paper

Article History

Received:
2025-01-25
Revised:
2025-08-11
Accepted:
2025-08-18
Published:
2025-09-17

ISSN – E-ISSN

ISSN: 2588-5162
E-ISSN: 2645-517X

Cite this article: Shadman, A., & jamali, Z. (2025). A Psychological Conceptual Model of Altruism Based on Islamic Sources. *Military Psychology*, 16(2).
DOR 20.1001.1.25885162.1404.16.2.3.4

Publisher: Imam Hossein University.

© The Author(s).

مدل مفهومی روان‌شناختی ایثار بر اساس منابع اسلامی

آرش شادمان^۱ | زینب جمالی^۲

۱. نویسنده مسئول: کارشناسی ارشد روان‌شناسی عمومی، دانشگاه پیام نور، بناب، ایران. Arashshadman@iran.ir

۲. طلبه سطح ۲ عمومی، مدرسه علمیه الزهراء، بوشهر، ایران.

چکیده

پژوهش حاضر با هدف تبیین مدل مفهومی ایثار بر اساس منابع اسلامی صورت گرفته است. برای تحقق این هدف ابتدا واژه‌های مرتبط با «ایثار» در کلام عربی احصا و سپس نمونه‌گیری در منابع اسلامی صورت گرفت و بر اساس اصل اشباع به ۵۱۹۸ عبارت منتهی شد. داده‌ها در سه مرحله غربال شد. در مرحله اول داده‌های تکراری، در مرحله دوم داده‌های منابع ضعیف و در مرحله سوم داده‌هایی نامرتبط با معنای موضوع پژوهش حذف شده و نتیجه به ۶۷ داده رسید. برای پردازش داده‌ها از روش کیفی و رویکرد تحلیل مضمون استفاده شد. ابتدا در مرحله کدگذاری داده‌ها به ۶۷ کد معنادار افزایش یافت و سپس در مرحله شناسایی مضامین به ۳ مضمون سازمان‌دهنده و ۱۳ مضمون پایه منتهی شد. یافته‌ی پژوهش، مضمون فراگیر «ایثار» با مضمون سازمان‌دهنده «فاعل ایثار» (ایثارگر) شامل مضامین پایه اختیار، کرامت، ایمان ایثارگر، زهد، تهذیب، نیت رضای خداوند، نیازمندی ایثارگر و مضمون سازمان‌دهنده «مخاطب ایثار» شامل مضامین پایه‌ی ایمان مخاطب، تحت ذمه مسلمین، نیازمندی مخاطب و مضمون سازمان‌دهنده «موضوع ایثار» شامل مضامین پایه پایه دنیوی، مملوک ایثارگر، اکثر دارای ایثارگر بود.

کلیدواژه‌ها: ایثار؛ فداکاری؛ مدل مفهومی؛ روان‌شناسی دینی؛ منابع اسلامی

سال و شماره

سال ۱۶، پیاپی: ۶۲
تابستان ۱۴۰۴
صص: ۵۹-۸۲

نوع مقاله

مقاله پژوهشی

سابقه مقاله

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۱/۰۶

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۵/۲۰

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۵/۲۷

تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۶/۲۶

شابا چاپی و الکترونیکی

شابا چاپی: ۲۵۸۸-۵۱۶۲

الکترونیکی: ۲۶۴۵-۵۱۷X

استناد: شادمان، آرش، & جمالی، زینب. (۱۴۰۴). مدل مفهومی روان‌شناختی ایثار بر اساس منابع اسلامی. روانشناسی

نظامی، ۱۶(۲). ۵۱۶-۵۱۷. DOR 20.1001.1.25885162.1404.16.2.3.4

©
نویسندگان.ناشر: دانشگاه جامع امام
حسین(ع).

OPEN ACCESS

مقدمه

سبک ارتباطی با دیگران می‌تواند تاثیر مثبت یا منفی بر سلامت روان داشته باشد. در رویکرد درمانی «تحلیل رفتار متقابل»^۱ - علیرغم سابقه‌ی روانکاو بودن مبدع آن - تاثیر شیوه‌ی ارتباط با دیگران بر سلامت یا عدم سلامت روان، پیش‌فرض تلقی و برای رسیدن به سلامت روان از روش اصلاح سبک ارتباطی مدد گرفته شده است. (ژیوکوویچ^۲، ۲۰۲۳) در مشاوره خانواده و رویکردهای زوج‌درمانی^۳، یکی از راهبردهای مهم رسیدن به سلامت روان اعضای خانواده، اصلاح سبک ارتباطی آن‌هاست. (گاتمن و گاتمن، ۱۴۰۳) در توصیه‌های درمانی رویکرد «روان‌بند درمانی»^۴ نیز به استفاده از روش‌های اصلاح ارتباطی برای بهبودی و رسیدن به سلامت روان تاکید شده است (یانگ و دیگران، ۱۳۸۶).

«ایثار» یکی از سبک‌های ارتباطی میان انسان‌هاست که ابعاد مختلفی در علوم رفتاری دارد. در بعد مدیریتی، ایثار باعث «خودجوشی سازمانی» (OS) و انجام کارهای داوطلبانی و خارج از حیطه‌ی وظایف کاری می‌شود. (شریفی و دیگران، ۱۳۸۹) در بعد اجتماعی، ایثار - به دلیل تقویت رابطه‌ی میان ایثارگر و شخص مقابل - زمینه‌ساز پیوند قوی‌تر اجتماعی می‌گردد (البوغیش و دیگران، ۱۳۹۸).

«خوب» یا «بد» بودن ایثار ارتباط زیادی با تعریف ایثار، مولفه‌های مفهومی آن و مبانی فکری افراد و مکاتب دارد. فمینیست‌ها^۵ ایثار را به دلیل تبعاتی مثل افسردگی در زندگی زناشویی دارای آسیب و تبعات منفی فردی می‌دانند (خجسته مهر و دیگران، ۱۳۹۶). ولی نتایج دیگر پژوهش‌ها بیانگر رضایت بالای افراد ایثارگری است که با انگیزه‌ی کسب رضای خداوند از خواسته‌های خود چشم‌پوشی می‌کنند (البوغیش و دیگران، ۱۳۹۸).

لفظ ایثار و معادل‌های فارسی^۶ و انگلیسی^۷ آن تقریباً به یک معنا به کار می‌رود. در معنای لغوی ایثار عنصر «ترجیح دیگران بر خود» وجود دارد (معین، ۱۳۸۶). این مولفه در تعاریف

-
1. Transactional Analysis
  2. Zivkovic
  3. Couple therapy
  4. Schema therapy
  5. Feminist

7. Sacrifice

روان‌شناختی نیز به کار رفته است. ایثار یعنی صرف‌نظر کردن از منافع و خواسته‌های خود برای این‌که فرد دیگری به خواسته‌هایش برسد (ربانیان و دیگران، ۱۴۰۲). ایثار در مقابل خودخواهی، چشم‌داشت متقابل، خودیابی و یا سایر منافع شخصی است (شریفی و دیگران، ۱۳۸۹) و انگیزه‌ی آن گاهی سودرسانی به دیگری (البوغیش و دیگران، ۱۳۹۸) و گاهی حفظ و تقویت رابطه است (خجسته مهر و دیگران، ۱۳۹۶). یحیی‌زاده به نقل از (قریشوندی و غلامزاده جفره، ۱۳۹۷) فرآیند ایثار را این‌گونه تعریف می‌کند: فرآیند آگاهانه اهدای دارایی ارزشمند خویش به (برای) دیگری بدون توقع دستاورد متقابل (این جهانی یا آن جهانی).

برای ایثار پیامدهایی مثبت و منفی ذکر شده که معمولاً تابع هدف و انگیزه است (ربانیان و دیگران، ۱۴۰۲). برای پیامد مثبت می‌توان به پژوهش‌های مختلفی اشاره کرد؛ به عنوان نمونه، افراد یاری‌رسان در جنگ امتیاز بیشتری در مولفه‌های خیرخواهی، رعایت دستورات اخلاقی، مسئولیت‌پذیری فردی و اجتماعی، عدالت‌طلبی، خودمهارگری، مراقبت‌گری نسبت به دیگران، بخشندگی، همدلی گرفتند (شریفی و دیگران، ۱۳۸۹). اثر مثبت ایثار بر کیفیت زندگی زناشویی با غنی‌تر شدن روابط در پژوهش استنلی و همکاران به نقل از (خجسته مهر و دیگران، ۱۳۹۶) کشف شده است. تمایل بیشتر به فداکاری باعث بالا رفتن کیفیت زندگی زناشویی و کاهش خیانت می‌شود (ربانیان و دیگران، ۱۴۰۲). فراوانی ایثار به صورت مستقیم بر کیفیت رابطه تاثیر ندارد؛ بلکه ادراک آگاهی فرد مقابل (محبوب) عامل اصلی این تاثیر است؛ در نتیجه حس خوب نسبت به فداکاری تابع احساس تاثیر مثبت آن بر نگرش فرد محبوب و حس بد، در صورت عدم تاثیر این رفتارها بر علاقه فرد دیگر و در نتیجه احساس آسیب به خود و در نتیجه تهدید سلامت روان است (خجسته مهر و دیگران، ۱۳۹۶).

برخی پژوهش‌ها بیانگر آثار منفی ایثار بر سلامت روان و ارتباط سالم است. ایثار بر کیفیت زندگی زناشویی از طریق آسیب به خود، تعهد پایین در رابطه، عملکرد زوجی کم و افزایش نشانگان افسردگی آسیب وارد می‌کند (ویتون و همکاران^۱، ۲۰۰۷). رضایت زناشویی با فداکاری رابطه منفی دارد ولی با قدردانی تعدیل خواهد شد (یانگ^۲ و کران^۳، ۲۰۱۶). افرادی که روان‌بنا

1. Sarah W. Whitton
2. Young
3. Curran

ایثار^۱ دارند باعث به زحمت افتادن و اذیت شدن اطرافیان می‌شوند (قریشوندی و غلامزاده جفره، ۱۳۹۷). نتایج برخی پژوهش‌ها - در تحلیل و جمع کردن بین آثار مثبت و منفی ایثار در رابطه - بیانگر این است که شیوه تاثیر فداکاری بر رابطه به صورت منحنی است؛ اگر در یک حدی باشد، اثرش مثبت ولی اگر کمتر یا بیشتر باشد، رابطه آسیب می‌بیند (خجسته مهر و دیگران، ۱۳۹۶). برخی تحقیقات منشا آسیب فردی را در عدم ارضای کامل نیازهای فرد ایثارگر یافته‌اند (قریشوندی و غلامزاده جفره، ۱۳۹۷).

بستر اصلی بروز ایثار «تعارض» خواسته‌ها و منافع است (ربانیان و دیگران، ۱۴۰۲). در روابط نزدیک نیاز به فداکاری بیشتر است؛ چون هدف رابطه‌ی نزدیک، صمیمیت است و حفظ آن نیاز به چشم پوشی بیشتر از خواسته‌های شخصی دارد (خجسته مهر و دیگران، ۱۳۹۶). در یک دسته‌بندی می‌توان انگیزه‌های فداکاری^۲ را به دو دسته تقسیم کرد: نخست انگیزه‌های استقبالی^۳ است که ایثار در این انگیزه‌ها با هدف دریافت پیامدهای مثبت مثل تقویت رابطه یا شاد کردن دیگران صورت می‌گیرد و دوم انگیزه‌های اجتنابی^۴ است که هدف ایثار در آن انگیزه‌ها، اجتناب از پیامدهای منفی مثل تعارض و کاهش علاقه دیگری است. در دسته اول رضایت از زندگی بیشتر است و بهتر می‌تواند مانع از طلاق شود و در دسته‌ی دوم رضایت از زندگی و ممانعت از طلاق کمتر است (البوغیش و دیگران، ۱۳۹۸).

انگیزه‌ی شخصیتی ایثار محدود به یک بعد خاص نیست. از نظر شخصیتی می‌توان عواملی چندبعدی مثل باورهای راستین، مهربانی، کنترل محرک و انگیزه، ابتکار و دوراندیشی را زمینه‌ساز ایثار دانست (شریفی و دیگران، ۱۳۸۹). خودآگاهی، برون‌گرایی و گشودگی باعث گرایش به دستیابی به اهداف ولی انسان‌های درون‌گرا و روان‌رنجور با ترس از شکست از تعقیب اهداف پرهیز می‌کنند (باکار^۵ و همکاران، ۲۰۱۰). برخی خصلت‌های روان‌شناختی مثل سازگاری و انعطاف‌پذیری روان‌شناختی برای از خودگذشتگی و ایثار در روابط زناشویی کافی نیست و محتاج درجات بالاتری از صمیمیت و خیرخواهی است (حسینی و دیگران، ۱۴۰۱).

1. Self-Sacrifice Schema
2. Sacrifice motivation
3. Approach motiveness
4. Avoidance motiveness
5. Bakar

انگیزه‌های ایثار بیشتر به فضیلت‌های اخلاقی مربوط می‌شود. اکثر نظریه‌های شخصیتی و انگیزشی در روان‌شناسی متناسب با خودانتفاع‌گری فردی است و ایثار را توجیه نمی‌کنند. بنابراین ایثار با میل به ترقی و برتری‌جویی فردی تعارض دارد ولی در عین حال با تعالی و رشد اخلاقی و معنوی همسو است (شریفی و دیگران، ۱۳۸۹). انگیزه‌ی رفتارهای فداکارانه بیشتر ناشی از فضیلت‌هایی مثل خویش‌داری، تحمل و شکیبایی، عدالت، احسان و تدبیر و دوران‌دیشی است. (جفریز^۱، ۱۹۹۸) احساس خودخواهی گاهی همراه با نوعی احساس گناه است که به منظور اجتناب از آن، انگیزه‌ی ایثار شکل می‌گیرد (قریشوندی و غلامزاده جفره، ۱۳۹۷). انگیزه‌های دینی مثل کسب رضای خداوند - خصوصاً در کشورهایی مثل ایران که دارای ارزش و فرهنگ دینی هستند - باعث رضایت بیشتری نسبت به ایثار می‌شود (البوغیش و دیگران، ۱۳۹۸).

پیشینه پژوهش

پیشینه‌ی بحث از ایثار - گرچه به طور کلی قدمت زیادی دارد ولی - در آثار برخی اندیشمندان روان‌شناسی به صورت گذرا و غیرمستقل و در اکثر موارد بدون تصریح این عنوان طرح شده است. برخی رفتار فداکارانه را ناشی از «انگیزه» دانسته‌اند. علاقه‌ی اجتماعی^۲ آدلر^۳ (واندرز^۴ و همکاران، ۲۰۲۱) انگیزه‌ی عشق به مردم^۵ «آلیورت»^۶ (آقایی^۷ و تبریزی^۸، ۲۰۲۱) و حرکت به سمت دیگران^۹ «رول»^{۱۰} - از جنبش‌های خودشکوفایی - (رول و بیشاپ^{۱۱}، ۲۰۲۳) می‌تواند زمینه‌ساز رفتارهای فداکارانه باشد. طبق دیدگاه باتسون^{۱۲}، زمانی که ارزش‌های اجتماعی درونی شود و فرایند اجتماعی شدن طی گردد، نوعی رشد اخلاقی حاصل می‌شود که بر اساس آن، انگیزه‌ی همدلی با افراد درمانده یا نیازمند به کمک شکل می‌گیرد (هافمن^{۱۳} و همکاران،

1. Jeffries
2. Social interest
3. Alfred Adler
4. Wanders
5. Love of people
6. Gordon Willard Allport
7. Aghdaei
8. Tabrizi 1
9. Movement toward others
10. Rule
11. Bishop
12. Batson
13. Huffman

۲۰۱۷) سلگمن برای سودرسانی به دیگران، انگیزه‌ی مستقلی (نوع‌دوستی) طرح کرده است (کریشناپا^۱ و چاریترا^۲، ۲۰۲۱). طبق نظریه‌ی روان‌بنه، منشا رفتارهای فداکارانه در برخی افراد نشأت گرفته از روان‌بنه‌ی ایثار است (یانگ و دیگران، ۱۳۸۶).

برخی پژوهشگران مساله فداکاری را فراتر از مسائل انگیزشی دانسته و آن را برآمده از یک خصلت شخصیتی تفسیر کرده‌اند؛ شخصیت یاری‌رسان را شخصی معرفی کردند که دائما تمایل به همدلی و رفتار کردن در مسیر تامین منافع، حقوق و رفاه دیگران است (پنر^۳ و فینکلشتاین^۴، ۱۹۹۸). عامل «توافق‌پذیری» و «وجدان» در نظریه‌ی پنج‌عاملی در بروز رفتار فداکارانه تاثیر دارد. (شریفی و دیگران، ۱۳۸۹) عامل توافق‌پذیری باعث شکل‌گیری اعتماد، صاف و روراست بودن، نوع‌دوستی، فروتنی، اطاعت و نرم‌خویی شده و عامل وجدان سبب بروز نظم، شایستگی، وظیفه‌شناس بودن، همت در راه رشد، خودانضباطی و فکر عمیق می‌شود (کنایر^۵ و همکاران، ۲۰۲۱).

پژوهش‌های متعددی در ایران با موضوع «ایثار» صورت گرفته است. برخی پژوهش‌ها - مثل نیکروز، ۱۳۹۴، نقوی، ۱۴۰۲، موسوی، ۱۳۹۳ - به آثار فردی و اجتماعی آن پرداخته‌اند و برخی دیگر - مثل مهدی و صادق نیا، ۱۴۰۱، صالحی، ۱۳۹۴، ماجدی حمزه خانلو، ۱۳۹۹ و جعفری گوهرریزی، ۱۳۹۶ - به جهت کارکردی آن پرداخته‌اند. اما جای خالی بررسی مدل مفهومی ایثار بر اساس آیات و روایات باقیست. گرچه برخی محققان به بررسی مفهوم ایثار از دیدگاه آیات و روایات پرداخته‌اند ولی یا تحلیلشان به صورت مدل مفهومی روان‌شناختی نبوده - مثل مقالات عزیززی، ۱۳۹۳ و شجاعی و خبازیان قراملکی، ۱۳۹۷ - و یا مثل پژوهش‌های صالح و شریف عسگری، ۱۴۰۲ و حسنی قره تپه، ۱۴۰۰ محدود به برخی منابع اسلامی - مثل نهج‌البلاغه - بوده است.

با توجه به کمبود تحقیق در موضوع ایثار با نگاه روان‌شناختی و بر اساس منابع اسلامی، پژوهش حاضر با انگیزه‌ی جبران این خلا، موضوع ایثار را کانون هدف خود قرار داده و با نگاهی

1. Krishnappa
2. Charitra
3. Penner
4. Finkelstein
5. Kennair

روان‌شناختی و روش کیفی، در صدد تبیین مدلی مفهومی بر اساس منابع اسلامی است. بدین منظور، منابع اسلامی صرفاً محدود به یک کتاب نبوده و مجموع آیات قرآن کریم و کتب روایی معتبر منبع رجوع قرار گرفته‌اند.

روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر از نوع کیفی است که با هدف استخراج مولفه‌های «ایثار» بر اساس منابع اسلامی انجام و برای تحلیل داده‌ها از روش تحلیل مضمون استفاده شده است. مضمون (تم) بیانگر الگوی موجود در مجموعه‌ای از داده‌هاست (براون^۱ و کلارک^۲، ۲۰۲۲: ۸۸) که حداقل بیانگر توصیف و سازمان‌دهی آن‌ها و حداکثر مفسر جنبه‌ای از پدیده‌ی مورد بررسی است (بویاتزیس^۳، ۱۹۹۸). در این تحقیق، بر اساس روند جامع تحلیل مضمون براون و کلارک به صورت گام به گام عمل شده است که شامل این مراحل است: ۱- کشف و شناسایی داده‌ها، ۲- کدگذاری اولیه، ۳- کشف و تدوین مضامین، ۴- تدوین و ترسیم شبکه مضامین، ۵- تحلیل شبکه مضامین، ۶- تدوین گزارش (براون و کلارک، ۲۰۲۲).

برای جمع‌آوری داده‌ها به روش نمونه‌گیری هدفمند، ابتدا واژه‌های مرتبط با «ایثار» با استفاده از روش حوزه‌های معنایی جمع‌آوری شد. در مرحله‌ی اول، واژگان و مفهوم‌های مرتبط با «ایثار» از لغت‌نامه‌های اصیل و کهن عربی جمع‌آوری شد؛ در مرحله‌ی دوم یافته‌های مرحله‌ی اول به منظور دریافت فهم دینی از این مفهوم و جایگاه آن به قاموس‌های قرآنی عرضه شد و نهایتاً در مرحله‌ی سوم نزدیک‌ترین و مرتبط‌ترین واژه‌ها انتخاب شدند. بر این اساس ۲ واژه از لغت‌نامه‌های اصیل عربی و ۴ واژه از قاموس‌های قرآنی استخراج و پس از تحلیل و بررسی معانی، مرتبط‌ترین واژه - که همان لفظ «ایثار» بود - برگزیده و انتخاب گردید. سپس به منظور جمع‌آوری داده‌ها، از سه طریق زیر استفاده شد: ۱- جستجوی واژه‌ی برگزیده و مشتقات آن در منابع اسلامی (آیات و روایات)، ۲- جستجو و مطالعه در فهرست منابع اسلامی که با موضوع پژوهش مرتبط بودند (کافی (کلینی، ۱۳۹۱)، تهذیب (طوسی، ۱۳۶۷)، وافی (فیض‌کاشانی، ۱۳۶۹) و بحارالانوار (مجلسی، ۱۳۸۱)) ۳- بررسی کتبی که داده‌هایی را بر اساس موضوع پژوهش جمع‌آوری کرده‌اند.

1. Braun
2. Clarke
3. Boyatzis

(میزان‌الحکمه (محمدی‌ری‌شهری، ۱۳۹۵)). محصول عمل بر اساس این مسیر، ۴۷۳۲ داده از راه اول، ۴۱۰ داده از راه دوم و ۵۶ داده از مسیر سوم بود.

۵۱۹۸ داده بر اساس اصل اشباع در حجم نمونه (گلسر و اشتراوس، ۲۰۱۷) بررسی و در سه مرحله غربال شد. در گام نخست داده‌های تکراری و حواشی و تفاسیر زائد بر روایات حذف و در گام بعدی منابع روایی درجه ج - که نسبت به کتب درجه الف و ب ضعیف‌تر هستند. (طباطبایی، ۱۳۹۸، ص ۲۶۵) - حذف و به تبع آن، روایات به دست آمده از آن کنار گذاشته شد و در گام نهایی داده‌ها بر اساس محتوا و میزان ارتباط مفهومی با پژوهش حاضر، غربال و جمع‌بندی نهایی صورت گرفت و ۵۳ داده نهایی از آیات و روایات برگزیده شدند.

به منظور استخراج مولفه‌های «ایثار» و تحلیل محتوا داده‌های منتخب مجدداً به صورت عمیق مطالعه و به ۶۷ عبارت معنادار دسته‌بندی و فرایند کشف مضامین صورت گرفت؛ یعنی تجزیه، ترکیب و تحلیل کدها با هدف به دست آوردن مضمون و خرده‌مضمون‌ها انجام شد. در گام بعدی مضمون‌های به دست آمده در دسته‌هایی طبقه‌بندی شد و مضمون‌های اصلی و در نهایت مضمون فراگیر کشف شد. حاصل این مسیر ۱۳ مضمون پایه (کدهای کلیدی متن)، ۳ مضمون سازمان‌دهنده (مضمون‌های به دست آمده از تجزیه، ترکیب و تلخیص مضمون‌های پایه) و یک مضمون فراگیر (مضمون در برگیرنده‌ی همه‌ی کدها) بود. تدوین این نظام مفهومی، زمینه را برای درک و بررسی مولفه‌های «ایثار» بر اساس منابع اسلامی را مهیا می‌کند.

سؤال پژوهش

مدل مفهومی روان‌شناختی ایثار بر اساس منابع اسلامی چیست؟

یافته‌های پژوهش

به منظور دریافت واژه‌های دال بر مفهوم «ایثار» به لغت‌نامه‌های کهن و اصیل عربی رجوع شد و لغت «تقدیم» با قرابت مفهومی به واژه «ایثار» کشف و وارد مسیر تحقیق شد. سپس با مراجعه به قاموس‌های مهم قرآنی و جستجوی این واژه‌ها، ۴ لغت «تفضیل»، «اکرام» (تکریم)، «تقدیم» و «اختیار» یافت شد. در گام نهایی، با بررسی مفهومی واژه‌ها تنها واژه‌ی «ایثار» بود که به مفهوم مورد نظر این پژوهش قرابت و مناسبت داشت و سایر لغات از مسیر تحقیق کنار گذاشته شد.

جدول ۱. نمونه‌ی برخی یافته‌های لغت ایثار در لغت‌نامه‌های اصیل عربی

منبع	معنا	واژه	ردیف
الصحاح (جوهری، ۱۴۰۴)	و آثَرْتُ فلاناً علی نفسی، من الإیثار	ایثار	۱
معجم مقاییس اللغه (ابن فارس، ۱۴۰۴)	الهمزة و التاء و الراء، له ثلاثة أصول: تقديم الشيء، و ذکر الشيء، و رسم الشيء لباقي.		۲
العین (فراهیدی، ۱۴۰۹)	تَوَثَّرُهُ بفضلك علی غیره		۳

جدول ۲. نمونه‌ی برخی یافته‌های لغت «ایثار» در قاموس‌های قرآن

منبع	جمع‌بندی	معنا	واژه	ردیف
الطراز الاول (مدنی، ۱۴۲۶)		و آثر أن يقول الحقَّ إيثاراً: اختار و حَرَصَ علی أن يقولهُ. و - الشئءَ: فَضَّلَهُ و قَدَّمَهُ. و - زَيْدًا: أَكْرَمَهُ. و - بكذا: سَمَحَ به له و قَدَّمَهُ علی نفسِهِ فيه. و - كَذَا بِكَذَا: اتَّبَعَهُ إِثَاءً	ایثار	۱
مجمع البحرین (فخرالدین بن محمد طریحی، ۱۳۷۵)	مقدم داشتن دیگری بر خود که	"آثره علی نفسه" قدمه و فضله		۲
مفردات ألفاظ القرآن (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲)	معلول و مظهر کرامت و فضیلت درونی است.	يستعار الأثرُ للفضل، و الأیثارُ للفضل		۳
التحقیق فی کلمات القرآن الکریم (مصطفوی، ۱۴۲۶)		أن الأصل الواحد فی هذه المادة هو الأثر، أي ما يدل علی الشئء و ما یبقی من آثار وجوده ... و أما حقیقه الأیثارُ: فهي إثبات الأثر و تقديم ما له الفضل و انتخابه و اختیاره علی غیره.		۴

پس از جمع‌بندی انتخاب واژه، جستجو در منابع اسلامی شروع شد و از طُرُق مختلف مجموعاً ۵۱۹۸ داده متنی به دست آمد و غربال سه‌مرحله‌ای ۵۳ داده گزینش و بعد از تقسیم به عبارات مجزای معنادار به ۶۷ افزایش یافت. این فقرات در مجموع به تعداد ۱۰۹ عبارت (۶۵ کد اولیه و ۴۴

کد ثانویه) کد گذاری شدند که به علت گستردگی جدول یافته‌ها و عدم امکان نشر آن در مقاله، چند مورد از عبارات و جدول کد گذاری ارائه خواهد شد.

جدول ۳. نمونه برخی روایات و کد گذاری‌های اولیه و ثانویه

ردیف	متن داده	کد	کد باز اولیه	کد باز ثانویه
۱	وَ يُؤْتِرُونَ عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ (قرآن کریم: سوره حشر، آیه ۹)	A1	مقدم کردن دیگران بر خود در حال نیاز	تقدیم دیگری بر خود
۲	أبان بن تغلب: قُلْتُ [لأبي عبد الله عليه السلام]: أخبرني عن حقِّ المؤمنِ على المؤمنِ. فقال: يا أبان، دعه لا تترده. قُلْتُ: بلى - جعلتُ فداك! - فلم أزل أركدُ عليه. فقال: يا أبان، تُقاسمُهُ شَطْرَ مالِك، ثُمَّ نَظَرَ إِلَيَّ فَرَأَى ما دَخَلَنِي، فقال: يا أبان، أما تَعَلَّمُ أَنَّ اللَّهَ عز و جل قَد ذَكَرَ الْمُؤْتِرِينَ على أَنْفُسِهِمْ؟ قُلْتُ: بلى جعلتُ فداك! فقال: أما إذا أنت قاسمتُهُ فلم تُؤثره بعد، إنما أنت وهو سواهُ؛ إنما تُؤثره إذا أنت أعطيتُهُ مِنَ النِّصْفِ الآخرِ	C1	نشانه‌ی ادای حق بودن دادن بیش از نیمی از اموال	دهش اکثر اموال
۴	رسول الله صلى الله عليه و آله: الإيثارُ زينَةُ الزُّهدِ، وبذلُ المَوجودِ زينَةُ اليقينِ	B6	زیور ایثار بودن زهد	زهد
۵	علي بن سويد عن الإمام الكاظم عليه السلام قال: قُلْتُ لهُ: أوصني. فقال: أَمُرُكَ بِتَقْوَى اللَّهِ، ثُمَّ سَكَتَ. فَسَكَوتُهُ إِلَيهِ قِلَّةٌ ذاتِ يَدِي، وَقُلْتُ: وَاللَّهِ، لَقَد عَرَيْتُ حَتَّى بَلَغَ مِن عُرْيَتِي أَنَّ أبَا فَلانٍ نَزَعَ ثَوْبِيَنِ كانا عَليهِ وَكسانِهِما! فقال: صُمِّ وَتَصَدَّقْ. قُلْتُ: أَتَصَدَّقُ مِمَّا وَصَلَنِي بِهِ إِخوانِي وَإِنْ كانَ قَليلًا؟ قال: تَصَدَّقْ بِما رَزَقَكَ اللَّهُ وَلَوْ أَثَرَتِ عَلي نَفْسِكَ.	C12	توصیه امام به دادن صدقه با وصف ایثار در اوج نیازمندی	صدقه در نیازمندی

سپس با بررسی و تحلیل عمیق‌تر داده‌ها و خلاصه‌سازی و ترکیب برخی دیگر، ۸۷ کد گزینش و مضمون‌های پایه ناظر به آن‌ها تدوین شد. با دسته‌ی بندی مضمون‌های نگارش شده، مولفه‌های اصلی و مضمون‌های سازمان‌دهنده کشف شد.

جدول ۴. نمونه تدوین مضمون‌های پایه و سازمان‌دهنده

ردیف	کد	مضمون پایه	مضمون سازمان‌دهنده
۱	کرامت نفس	کرامت	فاعل ایثار
۲	دهش اکثر اموال	اکثر دارای ایثارگر	موضوع ایثار
۳	نشانه‌ی شیعه بودن ایثار به برادران [مومن]	ایمان مخاطب	مخاطب ایثار
۴	طلب کردن رضای الهی	نیت رضای خداوند	فاعل ایثار

در گام پایانی ۱۳ مضمون پایه، ۳ مضمون سازمان‌دهنده به دست آمد و تحت شمول مضمون فراگیر (ایثار) جای گرفت. جدول و نمودار زیر شبکه‌ی مضمون‌های مفهوم «ایثار» است:

جدول ۵. شبکه‌ی مضمون‌های مفهوم «ایثار»

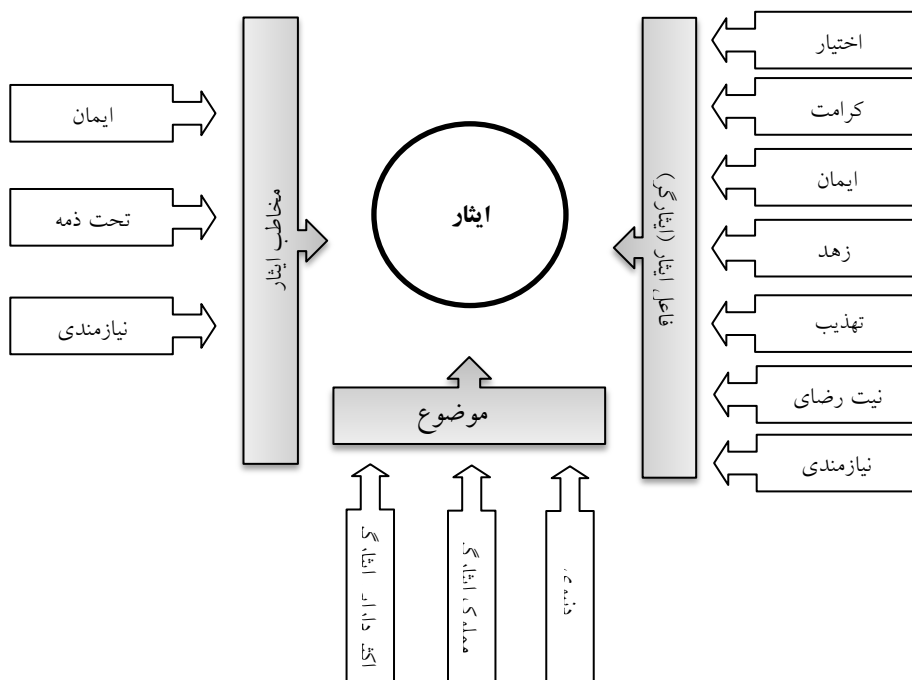
مضمون فراگیر	ردیف	مضمون سازمان‌دهنده	ردیف	مضمون پایه	توضیح مضمون پایه
ایثار	۱	فاعل ایثار (ایثارگر)	۱	اختیار	انجام دادن فعل «ایثار» از روی «اختیار» (نه از روی اکراه و اجبار بیرونی)
			۲	کرامت	«عزت نفس» داشتن ایثارگر و انجام ندادن «ایثار» بر اساس «انفعال» درونی
			۳	ایمان ایثارگر	ایمان داشتن ایثارگر به دین اسلام
			۴	زهد	بی‌رغبت بودن ایثارگر به دنیا
			۵	تهذیب	خودساخته بودن ایثارگر و سعی کردن در جهت پالایش درونی از رذایل
			۶	نیت رضای خداوند	انجام فعل ایثار بر اساس نیت رضای خداوند
			۷	نیازمندی ایثارگر	بی‌نیاز نبودن ایثارگر به «موضوع ایثار»
۲	مخاطب ایثار	۱	ایمان مخاطب	مومن بودن مخاطب ایثار به دین اسلام	

جدول ۵. شبکه‌ی مضمون‌های مفهوم «ایثار»

مضمون فراگیر	ردیف	مضمون سازمان‌دهنده	ردیف	مضمون پایه	توضیح مضمون پایه
			۲	تحت ذمه مسلمین	در صورت مومن نبودن، حداقل در بلاد مسلمین زندگی کند.
			۳	نیازمندی مخاطب	نیازمند بودن مخاطب ایثار به موضوع ایثار
	۳	موضوع ایثار	۱	دنیوی	دنیوی بودن موضوع ایثار ^۱
			۲	مملوک ایثارگر	ایثارگر - به دلیل مالکیت بر موضوع ایثار - مجاز به تصرف در آن باشد.
			۳	اکثر دارایی ایثارگر	میزان موضوع ایثار نسبت به سایر دارایی همانند آن در مالکیت ایثارگر، نسبت بیشتری باشد.

بر اساس فرایند ذکر شده، مضمون فراگیر «ایثار» دارای شبکه‌ی مولفه‌های مفهومی با ۱۳ مضمون پایه و ۳ مضمون سازمان‌دهنده با عناوین فاعل ایثار (ایثارگر)، مخاطب ایثار و موضوع ایثار است.

۱. بر اساس مدل مفهومی ایثار بر اساس منابع اسلامی، فدا کردن آخرت امری شایسته نیست.

نمودار شبکه‌ی مضمون‌های مفهوم «ایثار»

نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با روش تحلیل مضمون به تبیین مدل مفهومی ایثار بر اساس منابع اسلامی پرداخته است. حاصل بررسی منابع مکتوب دینی ۱۳ مضمون پایه در قالب ۳ مضمون سازمان‌دهنده بود. مضمون سازمان‌دهنده اول تحت عنوان «فاعل ایثار» (ایثارگر) و شامل مضامین پایه اختیار، کرامت، ایمان ایثارگر، زهد، تهذیب، نیت رضای خداوند و نیازمندی ایثارگر؛ مضمون سازمان‌دهنده سوم با عنوان «مخاطب ایثار» و شامل مضامین پایه ایمان مخاطب، تحت ذمه مسلمین، نیازمندی مخاطب و مضمون سازمان‌دهنده آخر تحت عنوان «موضوع ایثار» و در برگیرنده مضامین پایه دنیوی، مملوک ایثارگر، اکثر دارای ایثارگر است.

مطابق یافته‌های پژوهش حاضر، مفهوم ایثار در منابع اسلامی به صورت یک فعل طرفینی تعریف می‌شود؛ بدین معنا که شخص ایثارگر در قبال مخاطب یا مخاطبین خاص، از خود

گذشتگی می‌کند تا منفعتی به آن‌ها برسد. این برداشت با دیدگاه‌های علمی و دینی در ادبیات مرتبط نیز همخوانی دارد. برای مثال (علیزاده، ۱۴۰۰) به صراحت اشاره کرده است که ایثار یک رابطه دوطرفه است که در آن فرد، نیازهای دیگران را بر نیازهای خود مقدم می‌شمارد و این عمل در یک موضوع یا موقعیت خاص صورت می‌گیرد. همچنین، (صالحی، ۱۳۹۴) این نکته را تأکید کرده که ایثار در منابع اسلامی برخلاف نظریه‌های روان‌شناختی خودمحور، به یک فعل آگاهانه و هدفمند نسبت داده شده که ناظر به منفعت دیگری است.

بررسی مضامین پایه در مدل مفهومی ایثار نشان می‌دهد که اختیار و اراده آزادانه، پیش شرط تحقق فعل ایثار است و این نقش بنیادین، مقدمه تمام مضامین دیگر به جز نیازمندی محسوب می‌شود. این یافته با آموزه‌های منابع اسلامی و مطالعات روان‌شناختی مرتبط نیز هم‌راستا است. برای مثال، (نقیبی، ۱۳۹۱) اختیار را یکی از مولفه‌های کرامت دانسته است.

از سوی دیگر «کرامت» مقدمه‌ی مهمی برای «ایمان»، «زهد»، «تهدیب» و «نیت رضای خداوند» است؛ زیرا شخصی که از درون احساس کرامت کند، اولاً تناسب زیادی با منبع کمال الهی می‌کند و در پرتوی آن، ایمانش شکل گرفته و تقویت می‌شود و ثانیاً تمایل به فضایی چون زهد و تهدیب و کسب رضای خداوند پیدا می‌کند و ثالثاً از رذایلی چون دنیاگرایی، آلودگی باطن و عمل برای غیر خداوند منزجر می‌شود. این تحلیل‌ها همسو با یافته‌های (فایدتی، ۱۳۹۴) و (اعظم السادات حسینی حسین آباد، خزاعی، و جوادی، ۱۳۹۷) است.

ایمان به خداوند به طور کلی باعث اعتقاد عمیق به جبران‌گری خداوند در دنیا و آخرت شده و بخشش در حال نیازمندی را با شرط کسب رضایت خداوند میسر می‌سازد. اگر شخصی ایمان به خداوند نداشته باشد و در حال نیازمندی، بخشش داشته باشد، ایثار نامیده نمی‌شود؛ چون بر اساس تحلیل روان‌شناختی ناشی از انفعال درونی و فاقد کرامت است. این تحلیل همسو با پژوهش‌های (عباسی و اکبری پویانی، ۱۴۰۲) و (حمیدرضا ایمانی فر، فاطمی، و امینی، ۱۳۹۱) می‌باشد.

مضامین پایه موضوع ایثار با مضامین پایه فاعل ایثار مرتبط است؛ شخص مومن به خداوند، از آخرت خود برای دیگران نمی‌گذرد و بخشش از مملوکات دیگران را به علت حرمت آن، جایز نمی‌داند و ایمانش به جبران‌گری خداوند عامل انگیزه برای بخشش اکثر دارایی‌اش می‌شود. در

غیر این صورت، ایثار معنا ندارد و «انفعال» روان‌شناختی است که نه تنها پسندیده نیست بلکه مذموم است. این یافته و تحلیل همسو با یافته‌های (یانگ، ویشار، و کلوسکو، ۱۳۸۶) است.

مضامین پایه فاعل ایثار با مضامین پایه مخاطب ایثار مرتبط است؛ چون اراده‌ی خداوند در تقویت اسلام است و این مهم با تقویت مسلمین یا بلاد آنان صورت می‌گیرد. پس مخاطب ایثار یا باید مسلمان باشد و یا اگر نیست، در بلاد مسلمین زندگی کند. تحلیلی که هم‌راستا با پژوهش (نبی‌الله صدوری فر، ۱۳۸۹) است.

در مضمون سازمان‌دهنده «فاعل ایثار» (ایثارگر)، آنچه یافته‌ی مضمون پایه‌ی «اختیار» بود با آنچه در پژوهش (عزیزی، ۱۳۹۳، ص ۱۹۳) به دست آمده همسو است؛ با این تبیین که شخصی می‌تواند بین حفظ آنچه در اختیارش است و فدا کردن آن برای دیگری، دومی را برگزیند که قدرت «اختیار» داشته باشد.

مطالب مضمون «کرامت» با تحقیق (شریفی و دیگران، ۱۳۸۹) هم‌راستایی با این تحلیل دارد که شخصی که دچار مشکلات شخصیتی است و افکار و هیجاناتی ناشی از احساس حقارت را درون خود می‌یابد، بیشتر به سمت پر کردن خلا درونی خود حرکت می‌کند تا گذشتن از خود برای دیگران.

مضمون «ایمان ایثارگر» با محتوای تحقیق (صالح و شریف عسگری، ۱۴۰۲، ص ۷۸) هم‌جهت بود؛ تبیین هم‌جهتی بدین صورت است که ایمان به خداوند، آخرت و سایر مولفه‌های اصلی دین باعث شکل‌گیری فضیلت اخلاقی «ایثار» شده و با این اعتقادات، شخص ایثارگر ترسی از خسارت ندارد و می‌داند فرآورده‌ی این فرآیند چیزی جز تقرب به خداوند و رسیدن به کمالات بالاتر نیست.

یافته‌های مضمون «زهد» با نتایج پژوهش (طریحی و صمدی، ۱۳۹۵) هم‌جهت با این تبیین دارد که دم‌خور بودن و انس داشتن با زرق و برق‌های دنیا باعث دل‌بستگی تدریجی به آن می‌شود و زمینه‌ساز کمتر شدن تدریجی تمایل به ایثار می‌گردد.

محتوای مضمون «تهذیب» با محتوای پژوهش (صالحی، ۱۳۹۴، ص ۴۱) هم‌راستاست؛ تبیین این هم‌راستایی این است که یکی از عوامل شکل‌گیری ایثار، میل به مکارم اخلاقی است. یعنی هر

چه ایثارگر گرایش بیشتری به پالایش درون از ردائل و آراستن خود به فضائل داشته باشد، به صفت ایثار به صورت فزاینده‌تری متصف خواهد شد.

یافته‌های مضمون «نیت رضای خداوند» با یافته‌های (قطبی و دیگران، ۱۳۹۵) هم‌جهت است. تبیین این هم‌جهتی به تفاوت «ایثار» با «هلاکت» مرتبط است؛ اگر از خودگذشتگی بدون این نیت باشد، ثمرات رشد و تعالی ندارد و ثمره‌اش تنها ضرر رساندن به خود است.

ثمره‌ی مضمون «نیازمندی ایثارگر» با مطالب (ربانیان و دیگران، ۱۴۰۲) منطبق است. منشا این انطباق به تعارض خواسته‌ها بازمی‌گردد؛ اگر فرد ایثارگر نیازمندی نداشته باشد، اساساً تعارضی پیش نخواهد آمد تا برایش دو گزینه‌ی ترجیح دادن خود یا ترجیح دادن دیگری مطرح شود.

در مضمون سازمان‌دهنده «مخاطب ایثار» و مباحث مضمون «ایمان مخاطب» با تحقیق (بناهان و حبیب زادگان، ۱۳۹۷) با این توضیح مرتبط بود که از یک سو انسان معمولاً بر اساس امیال عمل می‌کند و از سوی دیگر مومنین نسبت به یکدیگر محبت و تمایل دارند. نتیجه این است که شخص ایثارگر هنگام ادراک نیازمندی یک مومن برای فداکاری برانگیخته می‌شود.

مطالب مضمون «تحت ذمه مسلمین» با نتایج پژوهش (نقوی، ۱۴۰۲، ص ۵۷) مرتبط است؛ تبیینش چنین است که گرچه در ظاهر از خودگذشتگی برای یک غیرمسلمان باعث ضعف مسلمانان می‌شود ولی ایثار در جامعه‌ی اسلامی - هرچند نسبت به غیرمسلمانان ساکن در بلاد مسلمین - باعث تقویت امنیت، قانون‌پذیری، اقتصاد و مسائل نظامی می‌شود. این تقویت جامعه اسلامی در نهایت به سود تک تک افراد مسلمان خواهد بود.

محتوای مضمون «نیازمندی مخاطب» هم‌جهت با یافته‌های تحقیق (شجاعی و خبازیان قراملکی، ۱۳۹۷) با این تبیین است که شخص ایثارگر در صورتی انگیزه‌ی فداکاریش تقویت شده و مستمر می‌ماند که آثار میدانی فداکاری خود را درک کند و این ممکن نیست مگر در صورت نیازمندی مخاطب تا با مقدم داشتن نیاز او بر نیاز خود، خودش را منشا اثرگذاری ببیند.

در مضمون سازمان‌دهنده «موضوع ایثار» و محتوای مضمون «دنیوی» با تحقیق (قطبی و دیگران، ۱۳۹۵) هم‌راستایی دارد؛ تبیین این هم‌راستایی مربوط به تفاوت میان «فروش همراه با ضرر» با «ایثار» است. در آیات قرآن کسانی که آخرت را به قیمت به دست آوردن دنیا بفروشند،

در حقیقت در راستای ارضای غرایز نفسانی گام برداشته‌اند و مطابق با فضایل اخلاقی عمل نکرده‌اند.

آنچه تحت مضمون «مملوک ایثارگر» به دست آمده است همسو با پژوهش (صالحی، ۱۳۹۴، ص ۳۳) و (حسنی قره تپه، ۱۴۰۰) است. تبیین این همسویی چنین است که موضوع ایثار، جان، مال، دعا یا پرسش است که همگی در اختیار و تحت قدرت ایثارگر هستند. یافته‌های مضمون «اکثر دارایی ایثارگر» با این تحلیل هم‌جهت با (شجاعی و خبازیان قراملکی، ۱۳۹۷) است که «ایثار» اخص از «هم‌دوستی» است؛ انگیزه‌ی هم‌دوستی شاید باعث بخشش‌هایی برای دیگران شود ولی شدت فداکاری، زمانی به حد ایثار می‌رسد که نسبت داشته‌های خود کمتر از آن چیزی باشد که برای دیگری اهدا می‌شود.

عدم بررسی کامل سند همه‌ی روایات مورد استفاده در این پژوهش، به عنوان یکی از محدودیت‌های اصلی آن مطرح است. گستردگی روایات و تنوع نظرات ناشی از تفاوت مبنا در علوم حدیث، فرآیند تحلیل سند را دشوار ساخته و در نهایت، به جای بررسی جامع همه‌ی اسناد، صرفاً به تحلیل منابع اصلی انتخاب‌شده اکتفا شده است. پیشنهاد می‌شود در صورت فراهم بودن فرصت و امکانات، پژوهش‌های آتی به بررسی کامل و دقیق اسناد روایات مرتبط با ایثار بپردازند و اعتبار آن‌ها را از منظر حدیث‌شناسی ارزیابی کنند. البته این گونه بررسی‌ها ماهیتاً با پژوهش‌های تخصصی حدیثی تناسب بیشتری دارند و کمتر در چارچوب مطالعات دینی - روان‌شناختی می‌گنجند. با این حال، برای تکمیل و توسعه‌ی بحث در حوزه ایثار، پیشنهاد می‌شود اقدامات دیگری همچون تدوین مدل فرآیندی ایثار بر اساس منابع اسلامی، طراحی پرسشنامه برای سنجش ایثار، تولید بسته‌های آموزشی با اهداف تربیتی و روان‌شناختی، و نیز انجام مطالعات میدانی برای آزمون اثربخشی این ابزارها انجام شود. چنین رویکردهایی می‌توانند گامی مؤثر در جهت کاربردی‌سازی مفهوم ایثار با پشتوانه‌ای اسلامی - روان‌شناختی باشند.

فهرست منابع

- ابن فارس، احمد. (۱۴۰۴). معجم مقاییس اللغة. قم - ایران: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم.
- اعظم السادات حسینی حسین آباد؛ خزاعی، زهرا؛ و جوادی، محسن. (۱۳۹۷). خودآشکارگی الهی و راهبرد اخلاقی موزر در توجیه باور به خدا. پژوهشنامه فلسفه دین-پژوهشنامه فلسفه دین، (۱).
- الیوغیش، توفیق؛ خجسته مهر، رضا؛ و عباس پور، ذبیح اله. (۱۳۹۸). پیش‌بینی رضایت زناشویی مردان و زنان بر اساس انگیزه‌های استقبالی، انگیزه‌های اجتنابی فداکاری و رفتارهای فداکارانه. روان‌شناسی فرهنگی، ۶(۳)، ۱۳۹-۱۵۵.
- بناهان، مریم؛ و حبیب زادگان، زهرا. (۱۳۹۷). تبیین ایثار به مثابه مبنا، اصل و روش تربیتی با تاکید بر مبادی سه گانه عمل. اندیشه های نوین تربیتی، ۵۰(۱۴)، ۲۲۵-۲۵۸.
- جعفری گوهرریزی، امین. (۱۳۹۶). راههای ترویج ایثار در تلویزیون.
- جوهری، اسماعیل بن حماد. (۱۴۰۴). الصحاح. بیروت: دار العلم للملایین.
- حسنی قره تپه، فاطمه. (۱۴۰۰). بررسی معناشناسی واژه ی «ایثار» در نهج البلاغه (بر مبنای نظریه معناشناسی ساخت گرا) (پایان‌نامه کارشناسی ارشد). دانشگاه محقق اردبیلی.
- حسینی، سیدرحمان؛ تاجیک اسماعیلی، عزیزاله؛ ثنائی ذاکر، باقر؛ و رسولی، محسن. (۱۴۰۱). مقایسه اثربخشی زوج درمانی مبتنی بر پذیرش و تعهد و زوج درمانی به شیوه گاتمن بر صمیمیت زناشویی زوج های دارای تعارض زناشویی. علوم روانشناختی، ۱۱۰(۲۱)، ۲۹۲-۳۰۳.
- حمیدرضا ایمانی فر؛ فاطمی، جمیله؛ و امینی، فاطمه. (۱۳۹۱). بخشش از دیدگاه روان‌شناسی و قرآن کریم. مجله انسان پژوهی دینی-مجله انسان پژوهی دینی، (۲۷).
- خجسته مهر، رضا؛ آقائی، زینب؛ و امیدیان، مرتضی. (۱۳۹۶). فراتحلیل رابطه فداکاری و کیفیت زناشویی. روانشناسی معاصر، ۲۴(۱۲)، ۱۴۳-۱۵۳.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد. (۱۴۱۲). مفردات ألفاظ القرآن. بیروت: دار القلم.
- ربانیان، هدیه؛ محمدپناه اردکان، عذرا؛ و رضاپور میرصالح، یاسر. (۱۴۰۲). مدل سازی معادلات ساختاری ارتباط بینش شناختی، فداکاری در رابطه، دوسوگرایی در ابراز هیجان با نگرش به خیانت زناشویی. مشاوره کاربردی، ۲۵(۱۳)، ۳۶-۴۸.
- شجاعی، محمدصادق؛ و خبازیان قراملکی، جواد. (۱۳۹۷). تحلیل روان‌شناختی ایثار در منابع اسلامی. اسلام و پژوهش های روان‌شناختی، ۱۰(۴)، ۷-۲۰.
- شریفی، رضا؛ اسکندری، حسین؛ دلاور، علی؛ و برجعلی، احمد. (۱۳۸۹). ویژگی های شخصیتی افراد ایثارگر و یاری رسان با تاکید بر شخصیت مطلوب در سازمان نظامی. روانشناسی نظامی، ۳(۱)، ۲۱-۲۹.

- صالح، حیدر قاسم؛ و شریف عسگری، حسین. (۱۴۰۲). مفهوم ایثار بین اصول اخلاقی و معارف قرآنی (پایان‌نامه کارشناسی ارشد). دانشگاه ادیان و مذاهب.
- صالحی، مهدی. (۱۳۹۴ الف). بررسی جایگاه و کارکردهای ایثار در قرآن کریم (پایان‌نامه کارشناسی ارشد). دانشکده اصول الدین مرکز دزفول.
- صالحی، مهدی. (۱۳۹۴ ب). بررسی جایگاه و کارکردهای ایثار در قرآن کریم (پایان‌نامه کارشناسی ارشد). دانشکده اصول الدین مرکز دزفول.
- طباطبایی، سیدمحمدکاظم. (۱۳۹۸). منطق فهم حدیث. چاپ ۴، موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره). طریحی، فخرالدین بن محمد. (۱۳۷۵). مجمع البحرین.
- طریحی، ناصر؛ و صمدی، دکتر مهران. (۱۳۹۵). مطالعه رابطه بین میزان مصرف رسانه ای نسل جوان و نگرش آنان به فرهنگ ایثار و شهادت. مطالعات جامعه‌شناسی، ۳۲(۸)، ۷۴-۵۴.
- طوسی، محمدبن حسن. (۱۳۶۷). تهذیب الاحکام. چاپ ۵، دارالکتب الاسلامیه.
- عباسی، مهدی؛ و اکبری پویانی، صدیقه. (۱۴۰۲). سبک‌های یاری طلبی از خدا: تدوین مدل مفهومی روان‌شناختی بر اساس منابع اسلامی. پژوهشنامه روانشناسی اسلامی، ۹(۱۸)، ۱۹-۴۶.
- عزیزی، بیتا. (۱۳۹۳). شناسایی و تحلیل مفهوم ایثار در آیات و روایات و بررسی آثار تربیتی آن. عزیزاده، فرزانه؛ حسینی میرصفی، معصومه سادات؛ و شیرازی، محمد رضا. (۱۴۰۰). مروری بر چیستی مفهوم ایثار از منظر قرآن و چگونگی آموزش آن با تاکید بر اهداف و محتوای آموزشی. دانشگاه آزاد اسلامی واحد چالوس-پژوهش‌های برنامه‌ریزی درسی و آموزشی، ۱۱(۲)، ۱۴۷-۱۶۰.
- فایدتی، اکبر. (۱۳۹۴). اراده خدا و ارتباط آن با اختیار انسان در مکتب تشیع. در دومین کنگره بین‌المللی فرهنگ و اندیشه دینی.
- فراهیدی، خلیل بن احمد. (۱۴۰۹). العین. قم - ایران: هجرت.
- فیض کاشانی، محمدبن شاه مرتضی. (۱۳۶۹). الوافی. کتابخانه امام امیرالمومنین علی (ع).
- قریشوندی، عباس؛ و غلامزاده جفره، مریم. (۱۳۹۷). رابطه بین ویژگی‌های شخصیتی با طرحواره ایثار در افراد داوطلب مدافع حرم. روانشناسی اجتماعی، ۴۹(۶)، ۷۳-۸۶.
- قطبی، ثریا؛ داودی مقدم، فریده؛ و عزیزی، بیتا. (۱۳۹۵). تحلیل عناصر معنایی واژه اخلاقی ایثار در قرآن کریم. پژوهش‌های اخلاقی، ۲۴(۶)، ۱۴۷-۱۶۱.
- کلینی، محمدبن یعقوب. (۱۳۹۱). اصول کافی. چاپ ۲، دارالتقلین.
- گاتمن، جان؛ و گاتمن، جولی شوارتز. (۱۴۰۳). زوج درمانی با روش گاتمن. (هاشم پوریامهر، مترجم). تهران: دانژه.
- ماجدی حمزه خانلو، محمدعلی. (۱۳۹۹). طراحی الگوی فعالیت‌های فرهنگی بر مبنای ایثار و شهادت در بنیاد شهید استان اردبیل.

- مجلسی، محمدباقر بن محمدتقی. (۱۳۸۱). *بحار الانوار*. چاپ ۴، الاسلامیه.
- محمدی‌ری‌شهری، محمد؛ و فرزندگان، حسن. (۱۳۹۵). *میزان الحکمه* (ج ۱). چاپ ۷، موسسه فرهنگی دارالحدیث.
- مدنی، علیخان بن احمد. (۱۴۲۶). *الطراز الأول و الكنز لما علیه من لغة العرب المعول*. مشهد مقدس - ایران: مؤسسه آل‌البيت (علیهم‌السلام) لإحياء التراث.
- مصطفوی، حسن. (۱۴۲۶). *التحقیق فی کلمات القرآن الکریم*. بیروت - لبنان: دار الکتب العلمیه.
- معین، محمد. (۱۳۸۶). *فرهنگ معین*. چاپ ۳، زرین.
- مهدی، عبدالحسین صبری مهدی؛ و صادق نیا، مهرباب. (۱۴۰۱). *بررسی نقش ایثار در تحقق دعوت بر اساس قرآن کریم* (پایان‌نامه کارشناسی ارشد). دانشگاه ادیان و مذاهب.
- موسوی، سید محمدطاهر. (۱۳۹۳). *جایگاه ایثار در رشد جامعه اسلامی*.
- نبی‌الله صدری فر. (۱۳۸۹). *تاثیر فرهنگ ایثار در پیشبرد اسلام و ایران*. در *همایش ملی ادب ایثار، هنر شهادت*. نقوی، سید ارباب حسین. (۱۴۰۲). *نقش ایثار در تمدن سازی اسلامی از منظر قرآن و حدیث* (پایان‌نامه کارشناسی ارشد). مدرسه عالی قرآن و حدیث.
- نقیبی، سید ابوالقاسم. (۱۳۹۱). *مؤلفه‌های کرامت انسان از منظر قرآن کریم*. *سراج منیر*، ۳(۸)، ۴۶-۶۱.
- نیکروز، حسن. (۱۳۹۴). *تأثیر فرهنگ ایثار و شهادت بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران*.
- یانگ، جفری؛ ویشار، مارجوری؛ و کلووسکو، زانت. (۱۳۸۶الف). *طرح‌واره درمانی (راهنمای کاربردی برای متخصصین بالینی)*. (حسن حمیدپور و زهرا اندوز، مترجمان). تهران: ارجمند.
- یانگ، جفری؛ ویشار، مارجوری؛ و کلووسکو، زانت. (۱۳۸۶ب). *طرح‌واره درمانی (راهنمای کاربردی برای متخصصین بالینی)*. (حسن حمیدپور و زهرا اندوز، مترجمان). تهران: ارجمند.
- علاوه بر قرآن.
- ابن فارس، احمد. (۱۴۰۴). *معجم مقاییس اللغة*. قم - ایران: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم.
- اعظم‌السادات حسینی حسین آباد؛ خزاعی، زهرا؛ و جوادی، محسن. (۱۳۹۷). *خودآشکارگی الهی و راهبرد اخلاقی موزر در توجیه باور به خدا*. *پژوهشنامه فلسفه دین-پژوهشنامه فلسفه دین*، (۱).
- البوغیش، توفیق؛ خجسته مهر، رضا؛ و عباس پور، ذبیح‌اله. (۱۳۹۸). *پیش‌بینی رضایت زناشویی مردان و زنان بر اساس انگیزه‌های استقبالی، انگیزه‌های اجتنابی فداکاری و رفتارهای فداکارانه*. *روان‌شناسی فرهنگی*، ۶(۳)، ۱۳۹-۱۵۵.
- بناهان، مریم؛ و حبیب‌زادگان، زهرا. (۱۳۹۷). *تبیین ایثار به مثابه مبنا، اصل و روش تربیتی با تأکید بر مبادی سه‌گانه عمل*. *اندیشه‌های نوین تربیتی*، ۵۰(۱۴)، ۲۲۵-۲۵۸.
- جعفری‌گوهرریزی، امین. (۱۳۹۶). *راههای ترویج ایثار در تلویزیون*.
- جوهری، اسماعیل بن حماد. (۱۴۰۴). *الصحاح*. بیروت: دار العلم للملایین.

- حسینی قره تپه، فاطمه. (۱۴۰۰). بررسی معناشناسی واژه ی «ایثار» در نهج البلاغه (بر مبنای نظریه معناشناسی ساخت گرا) (پایان نامه کارشناسی ارشد). دانشگاه محقق اردبیلی.
- حسینی، سیدرحمان؛ تاجیک اسماعیلی، عزیزاله؛ ثنائی ذاکر، باقر؛ و رسولی، محسن. (۱۴۰۱). مقایسه اثربخشی زوج درمانی مبتنی بر پذیرش و تعهد و زوج درمانی به شیوه گاتمن بر صمیمیت زناشویی زوج های دارای تعارض زناشویی. علوم روانشناختی، ۱۱۰(۲۱)، ۲۹۲-۳۰۳.
- حمیدرضا ایمانی فر؛ فاطمی، جمیله؛ و امینی، فاطمه. (۱۳۹۱). بخشش از دیدگاه روان شناسی و قرآن کریم. مجله انسان پژوهی دینی-مجله انسان پژوهی دینی، (۲۷).
- خجسته مهر، رضا؛ آقائی، زینب؛ و امیدیان، مرتضی. (۱۳۹۶). فراتحلیل رابطه فداکاری و کیفیت زناشویی. روانشناسی معاصر، ۲۴(۱۲)، ۱۴۳-۱۵۳.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد. (۱۴۱۲). مفردات ألفاظ القرآن. بیروت: دار القلم.
- ربانیان، هدیه؛ محمدپناه اردکان، عذرا؛ و رضاپور میرصالح، یاسر. (۱۴۰۲). مدل سازی معادلات ساختاری ارتباط بینش شناختی، فداکاری در رابطه، دوسوگرایی در ابراز هیجان با نگرش به خیانت زناشویی. مشاوره کاربردی، ۲۵(۱۳)، ۳۶-۴۸.
- شجاعی، محمدصادق؛ و خبازیان قراملکی، جواد. (۱۳۹۷). تحلیل روان شناختی ایثار در منابع اسلامی. اسلام و پژوهش های روان شناختی، ۱۰(۴)، ۷-۲۰.
- شریفی، رضا؛ اسکندری، حسین؛ دلاور، علی؛ و برجعلی، احمد. (۱۳۸۹). ویژگی های شخصیتی افراد ایثارگر و یاری رسان با تاکید بر شخصیت مطلوب در سازمان نظامی. روانشناسی نظامی، ۳(۱)، ۲۱-۲۹.
- صالح، حیدر قاسم؛ و شریف عسگری، حسین. (۱۴۰۲). مفهوم ایثار بین اصول اخلاقی و معارف قرآنی (پایان نامه کارشناسی ارشد). دانشگاه ادیان و مذاهب.
- صالحی، مهدی. (۱۳۹۴ الف). بررسی جایگاه و کارکردهای ایثار در قرآن کریم (پایان نامه کارشناسی ارشد). دانشکده اصول الدین مرکز دزفول.
- صالحی، مهدی. (۱۳۹۴ ب). بررسی جایگاه و کارکردهای ایثار در قرآن کریم (پایان نامه کارشناسی ارشد). دانشکده اصول الدین مرکز دزفول.
- طباطبایی، سیدمحمدکاظم. (۱۳۹۸). منطق فهم حدیث. چاپ ۴، موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره). طریحی، فخرالدین بن محمد. (۱۳۷۵). مجمع البحرین.
- طریحی، ناصر؛ و صمدی، دکتر مهرا. (۱۳۹۵). مطالعه رابطه بین میزان مصرف رسانه ای نسل جوان و نگرش آنان به فرهنگ ایثار و شهادت. مطالعات جامعه شناسی، ۳۲(۸)، ۵۴-۷۴.
- طوسی، محمدبن حسن. (۱۳۶۷). تهذیب الاحکام. چاپ ۵، دارالکتب الاسلامیه.
- عباسی، مهدی؛ و اکبری پویانی، صدیقه. (۱۴۰۲). سبک های یاری طلبی از خدا: تدوین مدل مفهومی روان شناختی بر اساس منابع اسلامی. پژوهشنامه روانشناسی اسلامی، ۹(۱۸)، ۱۹-۴۶.

- عزیزی، بیتا. (۱۳۹۳). شناسایی و تحلیل مفهوم ایثار در آیات و روایات و بررسی آثار تربیتی آن. عزیززاده، فرزانه؛ حسینی میرصفی، معصومه سادات؛ و شیرازی، محمد رضا. (۱۴۰۰). مروری بر چیستی مفهوم ایثار از منظر قرآن و چگونگی آموزش آن با تاکید بر اهداف و محتوای آموزشی. *دانشگاه آزاد اسلامی واحد چالوس-پژوهش‌های برنامه‌ریزی درسی و آموزشی*، ۱۱(۲)، ۱۴۷-۱۶۰.
- فایدنی، اکبر. (۱۳۹۴). اراده خدا و ارتباط آن با اختیار انسان در مکتب تشیع. در *دومین کنگره بین‌المللی فرهنگ و اندیشه دینی*.
- فراهیدی، خلیل بن احمد. (۱۴۰۹). *العین*. قم - ایران: هجرت.
- فیض‌کاشانی، محمدبن‌شاه‌مرتضی. (۱۳۶۹). *الوافی*. کتابخانه امام امیرالمومنین علی (ع).
- قریشوندی، عیاض؛ و غلامزاده جفره، مریم. (۱۳۹۷). رابطه بین ویژگی‌های شخصیتی با طرحواره ایثار در افراد داوطلب مدافع حرم. *روانشناسی اجتماعی*، ۴۹(۶)، ۷۳-۸۶.
- قطبی، ثریا؛ داودی مقدم، فریده؛ و عزیزی، بیتا. (۱۳۹۵). تحلیل عناصر معنایی واژه اخلاقی ایثار در قرآن کریم. *پژوهش‌های اخلاقی*، ۲۴(۶)، ۱۴۷-۱۶۱.
- کلینی، محمدبن‌یعقوب. (۱۳۹۱). *اصول کافی*. چاپ ۲، دار الثقلین.
- گاتمن، جان؛ و گاتمن، جولی شوارتز. (۱۴۰۳). *زوج درمانی با روش گاتمن*. (هاشم پوریامهر، مترجم). تهران: دانژه.
- ماجدی حمزه خانلو، محمدعلی. (۱۳۹۹). *طراحی الگوی فعالیت‌های فرهنگی بر مبنای ایثار و شهادت در بنیاد شهید استان اردبیل*.
- مجلسی، محمدباقربن‌محمدتقی. (۱۳۸۱). *بحار الانوار*. چاپ ۴، الاسلامیه.
- محمدی‌ری‌شهری، محمد؛ و فرزادگان، حسن. (۱۳۹۵). *میزان الحکمه (ج ۱)*. چاپ ۷، موسسه فرهنگی دارالحديث.
- مدنی، علیخان بن احمد. (۱۴۲۶). *الطراز الأول و الکناز لما علیه من لغة العرب المعول*. مشهد مقدس - ایران: مؤسسه آل‌البیت (علیهم‌السلام) لإحياء التراث.
- مصطفوی، حسن. (۱۴۲۶). *التحقیق فی کلمات القرآن الکریم*. بیروت - لبنان: دار الکتب العلمیة.
- معین، محمد. (۱۳۸۶). *فرهنگ معین*. چاپ ۳، زرین.
- مهدی، عبدالحسین صبری مهدی؛ و صادق نیا، مهرباب. (۱۴۰۱). *بررسی نقش ایثار در تحقق دعوت بر اساس قرآن کریم (پایان‌نامه کارشناسی ارشد)*. دانشگاه ادیان و مذاهب.
- موسوی، سید محمدطاهر. (۱۳۹۳). *جایگاه ایثار در رشد جامعه اسلامی*.
- نبی‌الله صدری فر. (۱۳۸۹). *تاثیر فرهنگ ایثار در پیشبرد اسلام و ایران*. در *همایش ملی ادب ایثار، هنر شهادت*.
- نقوی، سید ارباب حسین. (۱۴۰۲). *نقش ایثار در تمدن‌سازی اسلامی از منظر قرآن و حدیث (پایان‌نامه کارشناسی ارشد)*. مدرسه عالی قرآن و حدیث.

- نقیبی، سید ابوالقاسم. (۱۳۹۱). مؤلفه‌های کرامت انسان از منظر قرآن کریم. *سراج منیر*، ۳(۸)، ۴۶-۶۱.
- نیکروز، حسن. (۱۳۹۴). *تأثیر فرهنگ ایثار و شهادت بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران*.
- یانگ، جفری؛ ویشار، مارجوری؛ و کلوسکو، ژانت. (۱۳۸۶الف). *طرح‌واره درمانی (راهنمای کاربردی برای متخصصین بالینی)*. (حسن حمیدپور و زهرا اندوز، مترجمان). تهران: ارجمند.
- یانگ، جفری؛ ویشار، مارجوری؛ و کلوسکو، ژانت. (۱۳۸۶ب). *طرح‌واره درمانی (راهنمای کاربردی برای متخصصین بالینی)*. (حسن حمیدپور و زهرا اندوز، مترجمان). تهران: ارجمند.
- Bakar, Kamariah Abu; Tarmizi, Rohani Ahmad; Mahyuddin, Rahil; Elias, Habibah; Luan, Wong Su; & Ayub, Ahmad Fauzi Mohd. (2010). Relationships between university students' achievement motivation, attitude and academic performance in Malaysia. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, (2).
- Boyatzis, R. E. (1998). *Transforming qualitative information: thematic analysis and code development*. SAGE.
- Braun, Virginia; & Clarke, Victoria. (2022). *Thematic analysis: a practical guide*. London; Thousand Oaks, California: SAGE.
- Glaser, B.; & Strauss, A. (2017). *Discovery of grounded theory: Strategies for qualitative research*. Routledge.
- Huffman, Karen; Dowdell, Karen; & Sanderson, Catherine Ashley. (2017). *Psychology in Action*. John Wiley & Sons.
- Jeffries, Vincent. (1998). Virtue and the Altruistic Personality. *Sociological Perspectives*, (41).
- Kennair, Leif Edward Ottesen; Solem, Stian; Havnen, Audun; Nysæter, Tor Erik; & Hjemdal, Odin. (2021). Change in personality traits and facets (Revised NEO Personality Inventory) following metacognitive therapy or cognitive behaviour therapy for generalized anxiety disorder: Results from a randomized controlled trial. *Clinical Psychology & Psychotherapy*, (۲۸).
- Penner, Louis A; & Finkelstein, Marcia A. (1998). Dispositional and structural determinants of volunteerism. *Journal of Personality and Social Psychology*, (74).
- Rule, Warren R.; & Bishop, Malachy. (2013). *Adlerian Lifestyle Counseling: Practice and Research*. Routledge.
- Sarah W. Whitton; Scott M. Stanley; & Howard J. Markman. (2007). If I Help My Partner, Will It Hurt Me? Perceptions of Sacrifice in Romantic Relationships. *Journal of Social and Clinical Psychology*, (26).
- Tabrizi1, Aryan; & Aghdaei, Roxana. (2021). A Review Study of How and Why People Are Different. *Journal of Social Sciences and Humanities*.
- Umashankar Krishnappa & Charitra HG. (2021). Swami Vivekananda's Karma Yoga and Seligman's PERMA Model: A Conceptual Study. *Metamorphosis: A Journal of Management Research*, (۲۰).
- Wanders, Frank H K; Dijkstra, Anne Bert; Maslowski, Ralf; & Amnå, Erik. (2021). The Role of Teachers, Parents, and Friends in Developing Adolescents' Societal Interest. *Scandinavian Journal of Educational Research*, (۶۵).
- Young, Valerie J; & Curran, Melissa A. (2016). Intimacy Behaviors and Relationship Satisfaction for Cohabiters: Intimate Sacrifices Are Not Always Beneficial. *The Journal of Psychology*, (150).

Zivkovic, Ales. (2023). OKness Revised: Analysis and Evolution of Berne's Concept of OKness, the Basic Positions, and the Related Reenactments of Berne's Internal World in the Transactional Analysis Community. *Transactional Analysis Journal*, (۵۳).

